

Ткаченко Наталія Миколаївна,
директор Департаменту експертного
забезпечення правосуддя, Міністерства
юстиції України, Голова Центральної
експертно-кваліфікаційної комісії
при Міністерстві юстиції України, кандидат
юридичних наук;

Алексейчук Вікторія Іванівна,
радник Міністра юстиції України, Голова
Дисциплінарної палати Центральної
експертно-кваліфікаційної комісії
при Міністерстві юстиції України, кандидат
юридичних наук, доцент

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ЯК СКЛАДОВА АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Одним з важливих напрямів державної антикорупційної політики в Україні є реформування законодавства, яке регламентує діяльність системи органів правосуддя та інституцій, які покликані їх забезпечувати, з метою створення умов для повного й об'єктивного судового провадження, забезпечення справедливих судових рішень, належного захисту прав і свобод людини. Судова експертиза є стратегічним сегментом в системі правосуддя і має забезпечувати судові провадження якісними доказами. Навіть в умовах рівності всіх видів доказів в практиці висновку судового експерта здебільшого виступає орієнтиром з'ясування обставин у справі, які потребують залучення спеціальних знань. Зазначена роль висновку експерта у здійсненні правосуддя висуває високі вимоги щодо відповідальності судового експерта, рівня його професійних якостей та надійності інструментарію проведення досліджень, який ним застосовується. Вочевидь, що такі вимоги мають бути обґрунтованими та єдиними для всіх представників цієї професії.

На сьогодні відповідні вимоги є розрізненими, що є наслідком різної відомчої підпорядкованості установ, які здійснюють судово-експертну діяльність, та приватних експертів, розгалуженим нормативно-правовим регулюванням, розрізненим науково-методичним забезпеченням, відмінними принципами і механізмами фінансування. Виявляється розбіжність в оцінці рівня професійності судових експертів, залежно від відомчої підпорядкованості судово-експертних установ, неоднаковість в притягненні до відповідальності, що пов'язано з існуванням внутрішньовідомчих кваліфікаційних вимог, органів професійного відбору й дисциплінарних органів. Порівняння штатної чисельності, матеріального та технічного забезпечення різних експертних установ дає підстави для висновку про невизначеність принципів кадрової та фінансової політики в сфері експертного забезпечення правосуддя. Незрозумілим є обґрунтування

штатної чисельності експертних установ різних відомств, оплати праці судових експертів, яке виявляється в розбіжностях експертного навантаження (кількості судових експертиз, що припадає в середньому по установі на одного експерта за рік). Відповідно різняться й тривалість проведення судових експертиз. Така суттєва розбіжність виявляється й у матеріально-технічному забезпеченні судово-експертних установ різних відомств. Зокрема, фактичний штат судових експертів експертних установ Міністерства внутрішніх справ майже у 3 рази більший, ніж штат експертних установ Міністерства юстиції України; при цьому число експертиз, проведених в експертних установах МВС менш ніж в 2 рази більше, ніж в установах МЮУ; фінансування ж експертних установ МВС майже у 5 разів більше, ніж фінансування експертних установ МЮУ, а не в 2–3 рази; суттєва різниця між фінансуванням на придбання обладнання – експертні установи МВС отримують у 9,5 разів більше, ніж експертні установи МЮУ. Кількість експертиз (навантаження) на одного судового експерта за рік суттєво різняться в різних відомствах: від 20 (в ДПСУ, СБУ) до 333 (МОЗ) експертиз на одного експерта. Вочевидь, що такий стан речей свідчить про нерівність судових експертів різних відомств та різний стан забезпечення умов їх праці.

Чинний Закон України «Про судову експертизу» не містить жодних норм щодо порядку проведення судових експертиз, наслідком чого є існування розгалуженої системи підзаконних нормативно-правових актів, які приймаються самостійно Міністерством внутрішніх справ, Міністерством юстиції України, Службою безпеки України, Державною прикордонною службою України, Міністерством охорони здоров'я та не узгоджуються між собою.

В системі судової експертизи, на відміну від системи освіти, державної служби, багатьох сфер професійної діяльності, й досі працює внутрішньовідомча «ручна» система іспитів та періодичної переатестації для здобувачів професії судового експерта, свої правила і внутрішня система притягнення до дисциплінарної відповідальності, негативні наслідки у вигляді втрати судовим експертом свого кваліфікаційного свідоцтва у разі його бажання звільнитися із державної судово-експертної установи.

Щодо можливості проведення різних видів судових експертиз приватними судовими експертами – існують необґрунтовані суттєві обмеження, а монополія державних судово-експертних установ на їх проведення негативно позначається на якості й швидкості отримання замовником висновку експерта.

Монополія державних судово-експертних установ стосується й сфери професійної підготовки судових експертів, що, з одного боку, має суттєве навантаження на самих судових експертів цих установ, які повинні поєднувати функції з навчання з основною – проведенням судових експертиз, а з іншого – створює умови для завищення вартості такого навчання й відсутності альтернативних закладів професійної підготовки для здобувачів. Потреба у періодичному проходженні

атестації судовими експертами та відповідному навчанні, яке йому має передувати стає фінансово не підйомним для практикуючих експертів (особливо тих, які мають не одну, а декілька експертних спеціальностей).

Вказані реалії незбалансованості в системі функціонування судово-експертних установ в Україні призводять до суттєвих проблем:

- затягування строків проведення судових експертиз (та відповідно – порушення прав учасників проваджень на судовий захист),

- існування реальних важелів внутрішньовідомчого тиску та відсутності реальної незалежності судових експертів під час проведення судових експертиз і надання висновків,

- «корпоративного» підходу у проведенні судових експертиз (висновки відповідають інтересам відомства) та внутрішньовідомчого приховання нерідких фактів неповноти й необґрунтованості висновків експерта,

- відтоку високопрофесійних кадрів з професійного середовища судових експертів.

Свідченням негативного прояву розбалансованості державного регулювання у сфері експертного забезпечення правосуддя є практика Європейського Суду з прав людини (рішеннях «Ващенко проти України» від 26.06.2008 (заява № 26864/03), «Якименко проти України» від 29.05.2008 (заява № 19142/03), «Андренко проти України» від 20.01.2020 (заява № 50138/07) та ін.), яка засвідчує факти суттєвого затягування строків проведення експертиз в Україні як недопустимі й такі, що призводять до порушення прав людини.

Виявлена проблематика вочевидь потребує реформування судової експертизи, запровадження оновлених – зрозумілих, справедливих і обґрунтованих підходів у сфері державного регулювання судової експертизи. Одним з головних підходів, виходячи зі справедливості та доцільності, має бути забезпечення уніфікованого нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері експертного забезпечення правосуддя та запровадження єдиного суб'єкта, відповідального за формування загальних засад державної політики у сфері експертного забезпечення правосуддя; врегулювання на рівні закону загальних питань діяльності всіх суб'єктів судово-експертної діяльності, визначення пріоритетних напрямків розвитку судової експертизи, єдиних вимог до представників відповідної професійної спільноти.

Єдині підходи мають включати:

- єдиний перелік видів судових експертиз та найменування експертних спеціальностей;

- єдиний порядок і строки проведення судових експертиз;

- єдині вимоги щодо рівня професійної підготовки та єдині порядок і критерії професійного відбору судових експертів;

- запровадження автоматизованого тестування з мінімізацією людського чинника під час оцінки знань та навичок здобувачів професії судового експерта;
- введення безстрокового кваліфікаційного свідоцтва єдиного зразка для всіх судових експертів;
- запровадження різних форм підвищення кваліфікації, які обираються на розсуд судового експерта;
- створення конкурентного ринку серед суб'єктів професійної підготовки судових експертів шляхом розширення їх кола за рахунок залучення закладів вищої освіти, самоврядних організацій судових експертів, приватних судових експертів;
- єдині підстави і порядок притягнення судових експертів до дисциплінарної відповідальності справедливим колегіальним суб'єктом (уникаючи корпоративного єдиноначального чиннику, який існує сьогодні);
- запровадження єдиних підходів щодо розробки науково-методичного забезпечення експертної діяльності;
- визначення рівних можливостей всіх судових експертів у проведенні різних видів судових експертиз;
- єдині підходи в матеріально-технічному забезпеченні та оплаті праці судових експертів.

Фактично сьогодні єдиним державним органом, який задає активного ритму функціонуванню судової експертизи в Україні, є Міністерство юстиції України. Науково-дослідні інститути судових експертиз, підвідомчі Мін'юсту, з часів виникнення й формування інституту судової експертизи в Україні, зосередили в собі науковий розвиток всіх видів експертиз. Міністерство юстиції, до завдань якого входить розробка нормативно-правових актів у сфері правосуддя, є єдиним державним органом, здатним комплексно, виходячи не лише з експертної, а й судової, як вітчизняної, так і міжнародної практики, розв'язувати проблемні питання судової експертизи. Окрім цього, на сьогодні Міністерство юстиції є держателем централізованих баз даних у сфері експертного забезпечення правосуддя – Реєстру методик проведення судових експертиз (якими користуються у своїй практиці всі судові експерти України) та Державного реєстру судових експертів, а також забезпечує функціонування консультативно-дорадчих колегіальних органів (міжвідомчого – Координаційної ради з проблем судової експертизи, відповідальної за вироблення єдиних підходів до організації судово-експертної діяльності та вирішення найважливіших питань розвитку судової експертизи, та внутрішньовідомчого – Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи, спрямованої на удосконалення наукової бази судово-експертної діяльності), діяльність яких спрямована на розвиток судової експертизи в цілому. Під опікою Міністерства юстиції України перебувають всі судові експерти недержавного сектору, який сьогодні активно розвивається.

З урахуванням зазначених умов, які склалися, в Україні існує реальна можливість удосконалити судово-експертне забезпечення правосуддя шляхом прийняття нового закону, в якому будуть враховані викладені вище положення, а також передачі функцій формування державної політики у цій сфері Міністерству юстиції України та покладення на вказаний орган державного регулювання повноважень щодо:

– розробки базових нормативно-правових актів у сфері судової експертизи (в першу чергу, Закону «Про судово-експертну діяльність», Положення про єдину Експертно-кваліфікаційну комісію; Положення про єдину Дисциплінарну комісію; єдиного Порядку присвоєння кваліфікації судового експерта; Переліку видів судових експертиз та експертних спеціальностей; Вимог щодо організації діяльності та мінімальних вимог щодо матеріально-технічного оснащення, необхідного для проведення кожного з видів судових експертиз (вимог до робочого місця судового експерта); Порядку здійснення контролю за дотриманням приватними судовими експертами вимог законодавства з питань судово-експертної діяльності; Порядку професійної підготовки судових експертів; Порядку ведення Реєстру судових експертів; Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз; Переліку відповідностей спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, експертним спеціальностям та переліку і обсягу профільних предметів за кожною з експертних спеціальностей.

– забезпечення: організації роботи Координаційної ради з питань судової експертизи; організації діяльності Експертно-кваліфікаційної та Дисциплінарної комісії; ведення Реєстру судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз.

Тренак Віктор Миколайович,
доцент кафедри кримінального права
і кримінології Львівського національного
університету імені Івана Франка, кандидат
юридичних наук

ПРОТИДІЯ «ЕЛІТНІЙ» КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ НЕЕФЕКТИВНОСТІ

У світі сформувалося дві основні моделі органів, які здійснюють протидію корупції. Перша з них передбачає здійснення цієї функції «звичайними» органами правопорядку (з можливим утворенням у їх структурі спеціалізованих антикорупційних підрозділів). Друга модель характеризується створенням спеціалізованих антикорупційних органів.

У 2014 р. Україна пішла шляхом формування другої моделі і наразі в нашій державі функціонує розгалужена система новостворених антикорупційних органів, які спеціалізуються на здійсненні заходів щодо запобігання корупції, виявлення, припинення